

GAUDEAMUS IGITUR! SĂ NE BUCURĂM CITIND DISCURSURILE INAUGURALE ALE RECTORILOR UNIVERSITĂȚII CERNĂUȚENE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

CAROL-ALEXANDRU MOHR
Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: Carl@Mohr.ro

***Gaudeamus igitur!* Let Us Rejoice While Reading the Inaugural Speeches of the Rectors of the Chernivtsi University in the 19th Century**

(Abstract)

The corpus of inaugural speeches delivered by the rectors of the “Franz-Joseph” University of Chernivtsi (1875–1900) constitutes a documentary resource of remarkable value for interdisciplinary research on the cultural landscape of Bukovina. These texts reflect not only the scientific and ideological orientations of the era but also the academic ethos of a time when the university was conceived as a space for both intellectual and moral formation. Their reading evokes a genuine joy of the spirit – an experience increasingly rare within today’s academic environment. Beyond their historical worth, this corpus offers meaningful suggestions for revitalizing academic life today by rediscovering durable educational models and an integrative vision of knowledge.

Keywords: inaugural speeches, Chernivtsi University, academic tradition, Bukovina, 19th century, *Gaudeamus igitur!*

(Rezumat)

Corpusul discursurilor inaugurale ale rectorilor Universității „Franz-Joseph” din Cernăuți (1875–1900) reprezintă o sursă documentară de o remarcabilă valoare pentru cercetarea interdisciplinară a spațiului cultural bucovinean. Aceste texte reflectă nu doar orientările științifice și ideologice ale epocii, ci și ethosul academic al unei lumi în care universitatea era concepută ca spațiu al formării intelectuale și morale. Lectura lor stârnește o autentică bucurie a spiritului – o trăire tot mai rară în mediul universitar contemporan. Dincolo de valoarea istorică, acest corpus oferă sugestii relevante pentru revitalizarea vieții academice de azi, prin redescoperirea unor modele educaționale durabile și a unei viziuni integratoare asupra cunoașterii.

Cuvinte-cheie: discursuri inaugurale, Universitatea din Cernăuți, tradiție academică, Bucovina, secolul al XIX-lea, *Gaudeamus igitur!*

Motto:

„Gaudeamus igitur
Juvenes dum sumus.
Post jucundam juventutem
Post molestam senectutem
Nos habebit humus.

Vita nostra brevis est
Brevi finietur.
Venit mors velociter
Rapit nos atrociter
Nemini parcetur”.

Imnul *Gaudeamus igitur!*, emblemă sonoră a vieții studentești europene, răsună tot mai rar în peisajul universitar contemporan. Cândva cântat cu solemnitate și entuziasm în aulele universităților – dar și, poate cu mai puțină solemnitate, la petrecerile burlești ale studenților – acest imn exprima o filosofie a vieții academice în care bucuria cunoașterii și efemeritatea existenței se împleteau armonios. Versurile sale, în aparență ludice, poartă o încărcătură aproape tragică: „Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus...” – o celebrare a tinereții, urmată de inevitabila ei stingere: „Post jucundam juventutem... nos habebit humus”. Astăzi, această reflecție asupra vieții și a învățaturii pare să își fi pierdut ecoul. Universitățile nu mai sunt *almae matres* – mame spirituale care hrănesc intelectul și formează caractere – ci instituții de masă, gestionate birocratic, adesea supuse unei logici a eficienței și performanței standardizate. Simbolic, moartea evocată în „Gaudeamus” devine metafora dispariției unui anumit spirit academic: o viziune holistică, umanistă, asupra cunoașterii și formării.

Pornind de la această meditație asupra sensurilor tradiției universitare, privim retrospectiv către înființarea primei universități din Bucovina, în urmă cu 150 de ani, și urmărim parcursul său istoric sinuos – reflectat și în succesiunea denumirilor: Franz-Josephs-Universität (1875), Universitatea „Regele Ferdinand I”, Universitatea „Regele Carol al II-lea”, iar astăzi Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Despre această instituție s-a scris mult, de la evocări nostalgice impregnate de identități naționale, până la studii științifice riguroase. În sprijinul înțelegerii istorice și culturale a acestei instituții, remarcăm o serie de lucrări deosebit de valoroase, care au contribuit decisiv la conturarea unei perspective documentate și nuanțate asupra Universității din Cernăuți. Studiile dedicate metamorfozei sale instituționale, de la modelul cultural german la cel românesc¹, analizele privind

¹ Mihai-Ștefan Ceaușu, „Universitatea din Cernăuți: de la modelul cultural german la cel românesc, de sorginte franceză”, în „Analele Bucovinei”, XXIX, nr. 2 (59), 2022, pp. 439–453. Această lucrare contribuie esențial la înțelegerea procesului de transformare identitară și ideologică a Universității din Cernăuți în perioada interbelică, printr-o analiză comparativă a modelelor educaționale promovate succesiv de autoritățile imperiale și cele românești. O resursă prețioasă pentru contextualizarea mutațiilor de discurs și practică academică.

momentul fondator din 1875² sau contribuțiile dedicate întregii evoluții a universității în context central-european³ constituie jaloane esențiale în cercetarea acestui subiect. Un loc aparte îl ocupă volumul festiv editat cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la înființarea universității, lucrare de referință prin informațiile de primă mână și prin panorama complexă oferită asupra corpului profesoral și a misiunii academice din acea epocă⁴.

Și totuși, un segment esențial al culturii academice cernăuțene a rămas prea puțin explorat: discursurile inaugurale ale rectorilor. Aceste texte – cândva expresii solemne ale misiunii universitare și ale spiritului epocii – au dispărut treptat din ritualul academic contemporan, precum și din câmpul de interes al istoricilor și filologilor. Tocmai de aceea, recuperarea lor astăzi înseamnă nu doar un act de memorie, ci și o invitație la reflecție asupra destinului universității în lumea modernă.

De la *alma mater*, la instituție de formare profesională: transformarea universității în epoca modernă

Universitatea, odinioară un templu al cunoașterii și un spațiu sacru al dezvoltării spirituale, a suferit de-a lungul secolelor o transformare profundă. După cum am menționat, în secolul al XIX-lea, universitățile reprezentau cu adevărat ideea de *alma mater*, adică locul unde tinerii veneau nu doar pentru a învăța, ci pentru a se forma ca oameni, în spiritul valorilor umaniste, al gândirii critice și al unei culturi generale solide.

Astăzi, universitățile funcționează adesea într-un alt registru: ele sunt percepute mai degrabă ca furnizori de educație, adaptându-se cerințelor pieței muncii și logicii eficienței. Accentul s-a mutat de la formarea holistică a individului spre dobândirea de competențe concrete, măsurabile. În acest context, relația afectivă, aproape simbolică, dintre student și universitate s-a estompat.

Pe lângă schimbarea funcției educaționale, s-a modificat și structura universității. Dacă în trecut accesul era rezervat elitelor, astăzi învățământul

² Constantin Ungureanu, „Înființarea Universității din Cernăuți în 1875”, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1, 2011, pp. 19–26. Studiul oferă o sinteză clară și bine documentată a contextului politic și administrativ în care a fost înființată universitatea, evidențiind cu precizie rolul acesteia în strategia de coeziune culturală a Imperiului Habsburgic în Bucovina.

³ Erich Prokopowitsch, *Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, Clausthal-Zellerfeld, 1955. O lucrare de referință, redactată din perspectiva unui fost profesor al instituției, care oferă o panoramă narativă valoroasă a întregii existențe a universității austro-ungare, cuprinzând atât perioada fondatoare cât și declinul după cel de-al Doilea Război Mondial.

⁴ *Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes (1875–1900)*, Czernowitz, 1900. Această lucrare festivă aniversară, publicată la 25 de ani de la înființare, este o sursă primară de o importanță excepțională. Cuprinde date biografice despre profesori, structura instituțională, evoluția catedrelor și chiar fragmente de discursuri inaugurale. Un instrument de lucru indispensabil pentru orice cercetător al istoriei universitare bucovinene.

superior este mult mai accesibil. Democratizarea educației a deschis porțile pentru mase largi, dar a adus cu sine și noi provocări legate de calitatea învățământului, supraîncărcarea sistemului și uniformizarea experienței academice.

În plus, presiunile birocratice, competiția pentru fonduri, criteriile de performanță și standardizarea procesului didactic au slăbit autonomia universitară. Profesorul nu mai este un spirit liber, ci deseori un „manager” al propriei cercetări, măsurat în publicații și proiecte.

Așadar, deși universitatea modernă rămâne un actor esențial al societății cunoașterii, ea s-a îndepărtat de idealul humboldtian. *Alma mater* s-a transformat într-o instituție eficientă, dar poate mai puțin hrănitoare spiritual. Poate că tocmai de aceea e timpul să redeschidem o dezbatere despre sensul și sufletul învățământului superior.

Despre sensul universității: reflecții inspirate de tradiția cernăuțeană

Acest studiu nu își propune o analiză exhaustivă a discursurilor inaugurale rostite de rectorii Universității „Franz-Joseph” din Cernăuți în perioada 1875–1900, ci urmărește să atragă atenția asupra relevanței acestora pentru o dezbatere actuală, profund necesară: descoperirea sensului și a vocației universității în epoca noastră. Dacă ar fi anacronic să ne dorim revenirea la un model universitar rezervat elitelor, specific secolului al XIX-lea, este la fel de periculos ca, în numele eficienței, să reducem universitatea modernă la o simplă fabrică de competențe profesionale. Această tendință riscă să erodeze pe termen lung tocmai funcția formativă, umanistă și critică a instituției universitare.

În acest context, includem în lucrarea noastră lista rectorilor și a temelor discursurilor lor inaugurale, alături de traducerea exemplificativă a cuvântării profesorului Isidor Hilberg, din anul 1897. Acestea pot constitui un punct de plecare fertil pentru o reflecție interdisciplinară asupra vocației universității. Rezultă, din această listă, o serie de trăsături notabile: rectorii erau aleși anual – deci nu erau manageri de carieră, ci savanți activi, implicați temporar într-un act de reprezentare academică. Ei proveneau din domenii științifice diverse, din spații culturale diferite, din confesiuni și etnii variate, ceea ce reflectă mobilitatea academică și pluralismul mediului universitar bucovinean. Temele abordate în discursurile inaugurale sunt uimitor de diverse și, adesea, de o profunzime intelectuală copleșitoare. Ele nu doar că oferă o radiografie a preocupărilor științifice ale epocii, ci pot inspira – prin curajul ideilor și rigoarea argumentelor – formarea intelectuală a tinerilor din prezent. Discursul lui Isidor Hilberg, ales aici cu rol ilustrativ, conține argumente irefutabile în favoarea unei formări academice holistice. Deși profesor de filologie clasică, Hilberg demonstrează o cunoaștere de invidiat a descoperirilor recente din științele naturii. Viziunea integratoare exprimată de Hilberg, profund umanistă și non-ideologică, poate servi drept model într-o lume universitară dominată tot mai mult de specializare excesivă și fragmentare a cunoașterii.

Rectori ai Universității „Franz-Joseph” din Cernăuți (1875–1900) și titlurile discursurilor inaugurale⁵

Anul academic	Prenumele, numele și domeniul științific	Titlul discursului de inaugurare (și traducerea în limba română)
1875/76	Constantin Tomașciuc – profesor de drept	„Rede zur Gründung der Franz-Josephs-Universität Czernowitz” [Cuvântare la înființarea Universității „Franz-Joseph” din Cernăuți]
1876/77	Ferdinand von Zieglauer – profesor de istorie	„Die fortschreitende Erkenntnis der Ziele und Aufgaben der Geschichtswissenschaft”. [Înaintarea în cunoașterea scopurilor și problemelor istoriei ca știință]
1877/78	Vasile Mitrofanovici – profesor de teologie practică	Dass die Theologie den anderen Wissenschaften nicht feindlich gegenüberstehe, sondern ebenbürtig unter ihnen, dass die Theologie daher sowie die anderen eine progressive Wissenschaft sei [Despre faptul ca teologia nu este dușmănoasă altor științe, ci, asemenea acestora, reprezintă o știință progresiva]
1878/79	Friedrich Schuler von Libloy – profesor de drept	Über die Entwicklung der staatsbürgerlichen Freiheit in Österreich [Despre evoluția libertății cetățenești în Austria]
1879/80	Alois Handl – profesor de fizică	Über die Bedeutung und Wichtigkeit der Naturwissenschaften für die Entwicklung und Bildung des Menschengeschlechtes [Despre semnificația și importanța științelor naturii în formarea umanității]
1880/81	Eusebiu Popovici – profesor de istoria bisericii și drept canonic ortodox	Organisation und Bedeutung der griechisch-orientalischen theologischen Lehranstalten und geistlichen Akademien, insbesondere aber der griechisch-orientalischen theologischen Fakultät in Athen [Organizarea și importanța instituțiilor academice de formare spirituală, cu precădere a facultății de teologie orientală din Atena]
1881/82	Alois Goldbacher – profesor de filologie clasică	Über das Kulturleben der Römer und den Einfluss der Griechen auf dasselbe [Despre viața culturală a romanilor și influența grecilor asupra acesteia]
1882/83	Friedrich von Kleinwächter – profesor de economie politică	Die National-Ökonomie als Wissenschaft und ihre Stellung zu den übrigen Disziplinen [Economia națională ca știință și poziția acesteia în raport cu celelalte științe]
1883/84	Vasile de Repta – profesor de biblică	Über den Einfluss religiöser Gewohnheiten, Sitten und Gebräuche auf die Kultur [Despre influența cutumelor, moravurilor și obiceiurilor asupra culturii]
1884/85	Johann Wrobel – profesor de filologie clasică	Über die Bedeutung der klassischen Philologie für die humanistische Bildung und das Fachstudium [Despre importanța filologiei clasice pentru formarea umanistă și studiile de specialitate]

⁵ Datele prezentate în tabel au fost preluate din volumul festiv editat de senatul Universității Cernăuți la împlinirea a 25 de ani (*Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift herausgegeben vom Akademischen Senate, Czernowitz, Bukowinaer Vereinsdruckerei, 1900*) și de pe site-ul Comisiei de istorie a Academiei Bavareze de Științe („Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften”) <https://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/reaktoratsreden/> (03 martie 2025).

Anul academic	Prenumele, numele și domeniul științific	Titlul discursului de inaugurare (și traducerea în limba română)
1885/86	Karl Hiller – profesor de drept penal	Über die neueste Bewegung in der strafrechtlichen Prinzipienlehre und in der Organisation der Strafmittel [Despre noile curente în teoria principiilor dreptului penal și în organizarea mijloacelor penale]
1886/87	Veit Graber – profesor de zoologie	Über die Bedeutung, Entwicklung und die Resultate der Naturwissenschaften [Despre importanța, evoluția și rezultatele științelor naturii]
1887/88	Heinrich Singer – profesor de drept	Zur Erinnerung an Gustav Hugo [Amintindu-ne de Gustav Hugo]
1888/89	Constantin Popovici – profesor de drept	Über die Stellung der Kirchenrechtswissenschaft in der Theologie und im allgemeinen rechtswissenschaftlichen Systeme [Despre poziția dreptului canonic în teologie și în sistemele juridice generale]
1889/90	Emil Kažužniacki – profesor de slavistică	Über die hauptsächlichsten Entwicklungen der slavischen Philologie von der ältesten Zeit bis auf die Gegenwart [Despre principalele evoluții ale filologiei slave din cele mai vechi timpuri, până în prezent]
1890/91	Friedrich Schuler von Libloy – profesor de drept german și drept internațional	Über wichtige Rechtsschöpfungen der Neuzeit [Despre creații juridice importante ale contemporaneității]
1891/92	Richard Pribram – profesor de chimie	Über die Chemie als Wissenschaft [Despre chimie, ca știință]
1892/93	Emilian Woitschi – profesor de teologie morală	Über den Aberglauben [Despre prejudecăți]
1893/94	Friedrich von Kleinwächter – profesor de drept fiscal și administrativ	Die auf die Lösung der sozialen Fragen abzielenden Bestrebungen der Gegenwart [Strădanile din prezent pentru rezolvarea chestiunilor sociale]
1894/95	Alois Handl – profesor de fizica experimentală	Das Gesetz der Erhaltung der Energie [Legea conservării energiei]
1895/96	Eusebiu Popovici – profesor de istoria bisericii și drept canonic ortodox	Das Schlusskapitel der Kirchengeschichte [Capitolul final al Istoriei Bisericii]
1896/97	Ernst Hruza – profesor de drept și Julius von Roschmann-Hörburg – profesor de economie națională	Die Entwicklung des Geld- und Währungswesens in Österreich-Ungarn unter der Regierung des Kaisers Franz Joseph I. [Evoluția sistemului bănesc și valutar în Austro-Ungaria sub guvernarea lui Franz Joseph I]
1897/98	Isidor Hilberg – profesor de filologie clasică	Philologie und Naturwissenschaft [Filologie și științele naturii]
1898/99	Arthur Skedl – profesor de drept civil	Die soziale Bedeutung der neuen Civilprocessgesetze [Importanța socială a noilor legi de procedura civilă]
1899/1900	Ferdinand von Zieglauer – profesor de istorie	Die Entwicklung des Schulwesens in der Bukowina seit der Vereinigung des Landes mit Österreich (1774–1899) [Evoluția învățământului în Bucovina de la unirea țării cu Austria (1774–1899)]

Despre discursul lui Isidor Hilberg (4 octombrie 1897)

Discursul rostit de Isidor Hilberg la preluarea funcției de rector al Universității „Franz-Joseph” din Cernăuți⁶ este o pledoarie profundă pentru

⁶ Acest discurs a fost publicat în anul 1898, la Cernăuți, de Editura Universității. Publicația cu discursul inaugural al lui Hilberg a fost digitalizată de Google Books și poate fi descărcată gratuit de pe site-ul <https://books.google.de/books/?id=ahhQAAAAYAAJ>.

unitatea științelor, o meditație asupra rolului filologiei clasice și o reflecție asupra condiției omului în raport cu natura și cultura. Hilberg pornește de la aparenta antinomie dintre filologia clasică și științele naturii, observând că tot mai multe voci militează pentru reducerea importanței limbilor clasice în favoarea științelor naturii în școlile medii. Cu toate acestea, el refuză să se angajeze într-o dispută dogmatică și afirmă că soarta filologiei nu depinde de astfel de confruntări, ci de forțele naturale ale dezvoltării culturale și de instinctul uman de cunoaștere – unul etern.

Hilberg combate două acuzații frecvent aduse filologiei clasice: sterilitatea și incertitudinea rezultatelor. El argumentează că aceste critici provin fie de la ignoranți, fie de la filologi lipsiți de imaginație și de viziune. Din contră, adevărata filologie presupune observație pătrunzătoare, imaginație constructivă și analiză creatoare – calități comune tuturor științelor veritabile. Un aspect deosebit de interesant al discursului este critica diviziunii rigide dintre științele naturii și cele umaniste. Hilberg demonstrează că această distincție este în mare parte arbitrară și istoric depășită, dând numeroase exemple (etnografia, fiziologia, psihologia, lingvistica) care dovedesc interdependența domeniilor. El pledează pentru o știință unitară, universală, în care filologia nu este un domeniu izolat, ci o parte integrantă a cercetării naturii umane.

Un pasaj remarcabil este cel în care analizează relația dintre limbaj, scris și literatură, afirmând că literatura precede scrisul, iar scrisul, deși conservă, poate și îngheța limba. Hilberg observă cum limba vie a poporului se distanțează de limba literară scrisă, iar acest fenomen este un proces natural, repetitiv și inevitabil. Prin urmare, filologia trebuie să înțeleagă și să analizeze aceste procese în mod științific, cu aceeași rigoare ca orice știință a naturii.

În finalul discursului, Hilberg subliniază misiunea intelectualului modern: de a contribui, prin cercetare și reflecție, la sinteza universală a cunoașterii. În ciuda specializării crescânde a disciplinelor, el exprimă convingerea că eforturile individuale – oricât de modeste – pot contribui la cunoașterea integrată a universului.

Discursul se încheie într-o notă emoțională și patriotică, cu o reafirmare a loialității față de Imperiul Austriac și a misiunii culturale a universității de la granița estică a imperiului, sub protecția împăratului Franz Joseph I.

Înainte de a prezenta traducerea noastră a discursului lui Hilberg, în loc de concluzie, ne exprimăm următoarea convingere:

Traducerea integrală a corpusului de discursuri și publicarea într-un volum sau pe o platformă digitală accesibilă ar reprezenta nu doar un gest valoros de recuperare culturală, ci și un catalizator pentru o dezbatere sinceră și necesară despre prezentul și viitorul universității – în România, în Europa Centrală și dincolo de ele. În definitiv, universitatea nu poate supraviețui doar prin acreditări, proceduri și indicatori de performanță: ea are nevoie de un *ideal* și de o *memorie* din care să își tragă seva.

„Filologia și științele naturii”⁷

Discurs susținut în 4 octombrie 1897 de către dr. Isidor Hilberg, profesor de filologie clasică, la preluarea funcției de rector al Universității „Franz-Joseph”

„Mult stimată Adunare!

Când un om – pentru care studiul filologiei clasice a devenit misiunea vieții sale – spune că vrea să vorbească despre filologie și științele naturii, se expune suspiciunii bine întemeiate că va mări mulțimea celor chemați sau nechemati, care – confruntându-se cu apelurile, din ce în ce ample și mai puternice, pentru restricționarea predării limbilor clasice în școlile medii în favoarea unui studiu mai intensiv al științelor naturii – militează cu încăpățănare, mai mult sau mai puțin mai puțin pasional, pentru modul tradițional de predare în școlile medii. Cu toate acestea, nu intenționez nicidecum să iau parte la o bătălie a cărei finalitate nu depinde de numărul, forța și pricepera combatanților celor două tabere, ci de forța elementară, irefutabilă, irezistibilă a cauzalității naturale. De altfel, indiferent cum se va decide, și oricât cât de radicală ar fi transformarea bazelor învățământului general, filologia clasică ca știință nu va fi în nici un fel afectată. Este suficient să amintim că înflorirea științelor naturii, care stârnește în prezent admirația întregii omeniri cultivate, s-a produs într-o perioadă în care școlile medii rezervau doar un spațiu derizoriu predării științelor naturii. Așa stând lucrurile, nu am putut înțelege niciodată cum majoritatea covârșitoare a specialiștilor în filologie clasică consideră că o chestiune vitală pentru perenitatea și dezvoltarea filologiei clasice este aceea a măsurii în care latina și greaca vor rămâne componente ale educației generațiilor viitoare. Se vorbește ca și cum ar fi posibil ca o știință să îmbătrânească și să moară! Științele, indiferent care ar fi obiectul acestora, sunt nepieritoare deoarece condițiile lor de existență sunt nepieritoare. Aceste condiții de existență sunt determinate de instinctul cognitiv al oamenilor și de problemele lor. Faptul că instinctul cognitiv al omului este nepieritor, este indiscutabil. Există în schimb o pronunțată tendință spre scepticism în privința inepuizabilității problemelor, în special a celor specifice filologiei clasice. Cine ar putea combate îndoielile profanilor educați, dacă chiar și printre filologii clasici nu puțini sunt cei care cred că știința lor este o mină care seacă încet, dar sigur. Incapabili de a săpa noi puțuri sau de a exploata puțuri recent săpate, ei parcurg galeriile vechi, bine cunoscute și sunt foarte fericiți când, după săpături îndelungate și dificile găsesc o așchie de metal prețios, care a rămas nedescoperită din cauza neglijenței sau nepăsării predecesorilor lor. Astfel, ei stârnesc invidia celor și mai sărmani decât ei, care întreaga viață nu au făcut altceva decât să bată în piatră seacă. Aceștia sunt oamenii care, în cercurile largi ale publicului educat, trezesc și alimentează opinia că filologia clasică este o babă decrepită, care ar fi murit de mult dacă nu s-ar fi găsit

⁷ Traducerea: Carol-Alexandru Mohr.

ocasional o bucată de papirus sau vreo operă de artă, dacă nu s-ar fi dezgropat vreo inscripție sau nu s-ar fi descifrat vreo foaie de palimpsest. Acestei acuzații de sterilitate i se adaugă alta, nu mai puțin gravă: incertitudinea rezultatelor. Această incertitudine pare a fi determinată de șubrezenia obiectelor pe care se bazează concluziile filologilor clasici: resturi, materiale iremediabil deteriorate, adesea falsificate în mod deliberat. Acuzațiile de sterilitate și incertitudine vor continua să mă preocupe. Ele trebuie luate în considerare pentru că sunt formulate de oameni serioși, dintre care unii au preocupări științifice, fiind prieteni buni și înțelegători ai cercetării științifice.

Altfel arată situația în cazul acelor filistini în toată regula, care discreditează filologia din cauza inutilității sale pentru viața practică și laudă știința naturii ca fiind eminentamente utilă. Știința naturii respinge însă imnurile de laudă disonante și tămâierile acestor sărmani care o acceptă pe cea mai prestigioasă fiică a ei, astronomia, cel mult pentru utilitatea acesteia la elaborarea calendarului. Știința naturii este o doamnă foarte frumoasă și mândră și nu este nevoită să suporte omagiul oricărui închinător, căci întreaga lume se află la picioarele ei. Dacă bătrânul Sofocle ar reînvia în zilele noastre, ar face să răsune complet altfel admirabilul său imn coral: „Există multe lucruri puternice, dar nimic nu este mai puternic decât omul!”. Cu ce ochi ar contempla acest cetățean atenian, al cărui orizont nu cuprindea nici măcar întregul bazin al Mării Mediterane, pulsul febril și rapid al vieții moderne? Ar fi uimit și ar rămâne fără de cuvinte dacă ar vedea cum Pământul poate fi înconjurat în câteva săptămâni, cum cuvântul scris sau rostit poate parcurge ca un fulger sute de kilometri, cum fiecare sunet și fiecare mișcare poate fi materializată și reprodusă după un oarecare timp și cum, datorită descoperirii faimosului cercetător din Würzburg⁸, invizibilul devine vizibil. Bogăția și semnificația cunoștințelor despre natură dobândite în secolul care se apropie de sfârșit pot fi comparate doar cu cele din acea minunată epocă a marilor descoperiri geografice și astronomice, de la granița dintre Evul Mediu și Epoca Modernă. Dar – pentru formarea concepțiilor noastre, în calitate de observatori care gândesc – este deosebit de semnificativă următoarea deosebire: în acea vreme cercetarea urmărea preponderent lărgirea orizontului cunoașterii, pe când acum urmărește aprofundarea. Comparați, de exemplu, descoperirile astronomice ale lui Galilei, făcute cu ajutorul telescopului, cu nemuritoarea realizare intelectuală a lui Le Verrier⁹ – demonstrarea prin calcule a existenței și localizării planetei Neptun, nevăzută până atunci de ochiul uman – sau cu îmbogățirea colosală a cunoștințelor noastre despre bolta cerească. Comparați călătoriile lui Vasco da Gama și Columb cu expedițiile științifice din zilele noastre, în care grupuri de exploratori, echipați cu instrumente de observație de cea mai bună calitate, cercetează multidisciplinar zone terestre și maritime relativ restrânse. Nici în fizică și nici în chimie nu se

⁸ Hilberg se referă la Wilhelm Conrad Röntgen (1845–1923), fizicianul german care a descoperit razele X și a revoluționat, prin descoperirea sa, diagnosticarea medicală.

⁹ Este vorba de Urbain Jean Joseph Le Verrier (1811–1877), matematicianul și astronomul francez care a descoperit prin calcul existența unei planete, neobservată până atunci. Apoi, planeta a fost observată de astronomul german Johann Gottfried Galle și a căpătat numele Neptun.

urmărește extinderea domeniului de cercetare, ci aprofundarea cunoașterii obiectelor cercetate anterior. Și în ceea ce privește științele naturale descriptive, progresul lor extraordinar nu constă în numeroase descoperiri de animale, plante și roci necunoscute anterior, ci în descoperirea de către Darwin a plasticității lumii organice, un fapt de ingeniozitate pătrunzătoare, a cărui putere de iluminare și călăuzire se manifestă nu numai în disciplinele considerate în mod convențional ca aparținând științelor naturii, ci și în domeniul a așa-numitelor științe umaniste.

Astfel, am arătat că distincția dintre științele naturii și științele umaniste este una convențională și am exprimat suficient de clar că nu consider nicidecum justetea acestei distincții ca fiind indubitabilă. De fapt, orice încercare de a stabili o linie de demarcație fermă și clară între cele două domenii de cunoaștere se confruntă cu obstacole insurmontabile. Dacă se spune că obiectul științelor umaniste este ceea ce a rezultat din devenirea istorică, iar obiectul științelor naturii – ceea ce se află în afara oricărei evoluții istorice, ceea ce este veșnic persistent, experții în științele naturii vor protesta energic, arătând că legile naturii sunt într-adevăr ceva extern dezvoltării istorice și veșnic persistente, dar că întreaga lume senzorială, toate manifestările în care aceste legi eterne ale naturii se manifestă, se află în mișcare perpetuă, fiind supuse neîncetat schimbărilor. Dacă cineva spune că obiectul științelor umaniste este ființa umană și acțiunile umane, iar obiectul științelor naturii este totul în afară de om și faptele sale, specialiștii în științele naturii vor protesta din nou, aducând argumentul incontestabil că anatomia, fiziologia, toate științele medicale, antropologia și etnografia sunt indubitabil științe ale naturii și nu științe umaniste. Astfel, se trasează granițe care îngustează sfera științelor umaniste, afirmându-se că obiectul științelor umaniste este cultura umană, obiectul științelor naturale este ceea ce rămâne după excluderea culturii umane. Pentru ca această diferențiere să fie clară și precisă, trebuie mai întâi de toate să avem o înțelegere clară și precisă a conceptului de cultură. Cultura înglobează toate activitățile umane care nu au drept scop satisfacerea nevoilor instinctive fundamentale. Dacă admitem acest lucru, înseamnă că nicăieri pe pământ nu există oameni aculturali. Cele mai sălbatice triburi își au fetișurile lor și anumite forme de cult, au conducători cărora li se supun, adesea au un puternic dezvoltat simț al familiei. Își manifestă simțul estetic prin tatuaje și coafuri specifice, își vopsesc dinții, poartă pene în păr, inele în nas, coliere și brățări; își ornamează armele și ustensilele. Ei au cântece și dansuri, deci au o tradiție. Dorința lor de cunoaștere se manifestă printr-o naivă curiozitate infantilă. Toate aceste aspecte formează obiectul etnografiei, care este, în general, considerată o ramură a științelor naturale. În schimb, studiul culturilor dezvoltate este revendicat de științele umaniste. Rezultă, așadar, că între obiectul etnografiei și cel al științelor umaniste nu există linii esențiale de demarcație, ci doar spații graduale, inutile din punct de vedere științific, pentru că au fost definite pe baza unor păreri arbitrare și subiective. Dacă cineva vorbește despre cursul inferior, mijlociu și inferior al unui fluviu, înseamnă că divide un continuum real. O astfel de împărțire poate fi utilă din punct de vedere practic, dar nu are nicio bază științifică. Nu vreau nici să neg că, din motive practice, este indicat să se analizeze

în contexte diferite, pe de o parte, viața spirituală a negrilor australieni, irochezilor, populației Țării de Foc etc. și, pe de altă parte, cea a popoarelor civilizate din Europa. Dar, din punct de vedere pur științific, această separare este la fel de puțin îndreptățită ca și activitatea unui psiholog care s-ar ocupa doar de procesele sufletești ale maturilor, refuzând orice analiză a proceselor care au loc în sufletul copiilor.

Este de așteptat ca susținătorii dualismului științific să dorească acum să întoarcă foaia. În loc să admită (pornind de la faptul că etnografia – o știință a naturii – are un obiect de cercetare congruent cu cel al științelor umaniste) concluzia mea (potrivit căreia distincția dintre științele naturii și cele umaniste este una arbitrară, justificabilă cel mult din rațiuni practice), ei vor spune că etnografia ar trebui exclusă din complexul științelor naturii și inclusă în științele umaniste, dacă se ocupă de cultura umană (fie și numai de manifestările cele mai primitive ale culturii umane). Astfel, s-ar face o distincție clară între cele două mari domenii ale cunoașterii umane și s-ar crea o mult dorită barieră rigidă. Însă eu aș dori să întreb: Pe care parte a barierei se situează fiziologia? Unitatea organică dintre fiziologie și psihologie este, de fapt, punctul arhimedic din care poate fi surpată viziunea diferenței fundamentale dintre științele naturii și cele umaniste. Această viziune are rădăcini solide, căci a dominat gândirea de-a lungul multor secole. Prin evidențierea cauzelor fiziologice ale proceselor psihice, fiziologia actuală a demolat zidul ridicat de teologi și filozofi între cele două mari domenii ale cunoașterii. Acest zid devenise de mult șubred. Dacă spiritul uman a apărut în condiții naturale și s-a dezvoltat conform legilor naturii, înseamnă că nu există antagonism între spiritul uman și natură iar expresia „spiritul uman a cucerit natura” devine lipsită de sens, atunci când este asociată cu mari fapte culturale, cum ar fi defrișarea pădurilor seculare, drenarea mlaștinilor, irigarea deșerturilor, străpungerea istmurilor. Se spune că una dintre cele mai mari victorii ale spiritului uman asupra naturii a fost construirea Canalului Suez. Ne întrebăm însă: atunci când, în timpurile preistorice, Sicilia a fost ruptă de Italia, sau când Marea Mediterană a încetat să mai fie o mare închisă și și-a unit apele cu cele ale Oceanului Atlantic prin strămtorea Gibraltar, cine a fost învingătorul? Cine a fost învinsul? Așa-zisele victorii ale spiritului uman sunt încercări astenice de a reproduce la scară mică ceea ce forțele naturii realizează la scară largă. Fiul răsfățat al mamei Pământ se crede conducătorul ei. Dar chiar și o ușoară tresărare a acestei puternice mame este suficientă pentru a transforma orașe populate în grămezi de moloz sau peisaje înfloritoare în pustiuri. Renunțați odată la iluzia arogantă că omul poate stăpâni natura. Mai degrabă, natura se folosește de om, care este doar un mic mădular în organismul ei. Ea îi furnizează neîncetat materie pentru activitatea sa. Ea i-a dat intelectul – un instrument de o subtilitate incomparabilă, care are capacitatea de a se perfecționa – și limbajul. Lingvistica este o ramură a științelor naturii, la fel ca fizica sau chimia. Și August Schleicher¹⁰ a recunoscut acest fapt. El, însă, are în vedere doar lingvistica, nu și filologia. Obiectul de

¹⁰ Lingvistul german August Schleicher (1821–1868) este considerat fondatorul teoriei arborelui genealogic în lingvistica comparativă și, împreună cu Franz Bopp, un pionier al studiilor indo-europene.

cercetare al lingvistului este limba în sine, iar obiectul de cercetare al filologului este cultura popoarelor, prin urmare, și limba lor, căci limba este unul dintre cele mai importante elemente ale culturii. Pentru lingvist nu contează dacă într-o limbă s-au creat monumente literare sau nu. Chiar aș îndrăzni să spun că lingvistul nutrește o antipatie organică față de tot ceea ce se cheamă literatură. Pentru el, gura poporului este sursa pură din care curge cunoașterea limpede, pe când limbajul literaturii te poate înșela la fiecare pas prin cuvinte, forme și construcții de mult moarte, pe care le păstrează cu tenacitate, până când adevărata limbă a poporului, ignorată cu condescendență cât mai mult timp posibil, își manifestă puterea sa primordială, pune capăt vieții aparente a cadavrului atent conservat și preia stăpânirea asupra literaturii ..., dar numai pentru ca, la rândul ei, pe parcursul secolelor următoare, să aibă același destin: să fie mumificată. Căci va apărea o altă limbă a poporului, care va fi mai întâi neobservată, apoi desconsiderată, pentru ca, într-o bună zi, animată de conștiința propriilor ei puteri și drepturi, să cucerească cu o impetuoasă irezistibilă domeniul literaturii. Și acest proces se va repeta la infinit. Având în vedere aceste procese descoperite de cercetarea lingvistică, nu știm cum a fost posibil să ne îndoim, chiar și pentru o clipă, că avem de-a face cu procese naturale, caracterizate de o splendoare, simplitate și legitate cu nimic mai prejos decât cele specifice marelor, alternanței zilei cu noaptea sau alternanței anotimpurilor.

Care este această forță misterioasă care provoacă paralizarea progresivă și, în cele din urmă, moartea limbilor literare? Ca oriunde în natură, viața și moartea izvorăsc din aceeași sursă. Uzul scrisului, aflat la originea conceptului de „literatură”, conține și germele extincției literaturii. Prin utilizarea scrierii, sunetele se materializează și dobândesc o rezistență sporită, li se conferă un element conservator, de decelerare a fluxului viu al limbii. Astfel, dintr-o limbă purced două limbi, din ce în ce mai divergente: limba populară nescrisă, nefixată (prin urmare, capabilă de a evolua conform legilor naturale) și limba fixată prin scris, care, tocmai datorită acestei fixări rămâne în urma limbii populare, care evoluează continuu. În cele din urmă, distanța dintre cele două varietăți lingvistice devine atât de mare, încât limba scrisă (literară) va putea fi învățată numai printr-un serios și anevoios studiu, ca și cum ar fi o limbă străină. În acel moment, însă, a ajuns în ceasul morții, i-au murit rădăcinile, pentru că a pierdut legătura cu poporul și, implicit, capacitatea de a exprima gândurile și sentimentele poporului care a creat-o.

Am spus mai devreme că literatura, în conformitate cu înțelesul convențional al acestui concept, începe abia odată cu utilizarea scrisului. Această viziune se bazează, totuși, pe etimologia cuvântului „literatură”, care generează o confuzie între noțiunea de „literatură” și cea de patrimoniu scris. Patrimoniul scris include nu doar produsele literare. Filologul, de exemplu, consideră mângăliturile făcute de tineri și maturi pe zidurile din Pompei, vechile plăci cu denumirile tavernelor, anunțurile electorale sau cele ale luptelor de gladiatori, caietele elevilor dezgropate din moloz, facturi sau chitanțe din antichitate și alte artefacte de acest gen, obiecte de studiu asemenea celor mai minunate creații ale literaturii grecești și romane.

El nu se limitează la literatură, ci are în vedere toate scrierile (inscripțiile) grecești și romane și nu numai atât, ci mult mai mult. S-ar putea crede acum că literatura nu este decât o mică parte din tot ce s-a scris. Oricine spune acest lucru, acordă unei caracteristici pur exterioare importanța unui criteriu decisiv. El este obligat să comită nebunia de a ignora cel mai minunat cântec popular cu care se delectează întreaga națiune, până când apare cineva care să îl scrie sau chiar să îl tipărească, în timp ce orice carte de bucate tipărită este considerată, în mod irefutabil, a fi literatură. Fiecare popor civilizată a trecut printr-o etapă în care cunoașterea scrisului fie lipsea cu desăvârșire, fie era privilegiul unui număr foarte mic de oameni. Dar această etapă analfabetă nu a fost în niciun caz una lipsită de literatură. Ea a produs perle de poezie, care, inițial propagate doar din gură în gură, au fost scrise abia târziu și care încântă și astăzi inimile cititorilor cu prospețimea și intimitatea lor. În zilele noastre, numeroși cercetători merg din sat în sat și culeg cântece, legende și basme din gura țăranilor și a ciobanilor care nu știu să scrie. Cine ar putea să ne convingă că aceste produse, adesea încântătoare, ale spiritului creator popular devin în momentul scrierii altceva decât au fost înainte? Astfel, rădăcinile întregii literaturi se pierd în timpurile primordiale ale popoarelor, la fel ca și începuturile limbilor. Da, se poate spune că cele mai luxuriante și cele mai parfumate flori ale celei mai dezvoltate culturi a unui popor erau deja prezente, în stare embrionară, în acele vremuri neistorice, când indivizii creativi din masa poporului încă nu se evidențiaseră.

Cum poate fi explicată apariția în rândurile maselor populare a creatorilor spirituali individuali? Prin nimic altceva decât prin utilizarea scrisului. În epoca când nu era cunoscut scrisul, nu exista nicio barieră între autor și publicul său. Cuvântul rostit sau cântat rătăcea din gură în gură. Legende și cântecele suportau diverse transformări. Aceste transformări involuntare erau percepute ca fiind firești și nu erau asociate cu merite sau culpe individuale. Nimeni nu întreba cine este autorul sau cine este modelatorul. Ceea ce s-a creat în timpul în care nu se folosea scrisul avea doar scopul de a satisface instincte naturale. Utilizarea scrisului pune capăt imparțialității în evaluarea creației literare. După cum am văzut, literatura nu începe odată cu utilizarea scrisului. Doar apariția personalităților literare este ulterioară scrisului. Prin fixarea în scris, creațiile autorilor se sustrag transformării nerestricționate prin acțiunile creative involuntare ale publicului. Autorii dobândesc convingerea că ceea ce au creat este și va rămâne proprietatea lor personală, pentru care poartă toată răspunderea; ei speră să dobândească faimă, dar se și tem de blam. În locul creației impersonale, apare creația personală, dominată de ideea de scop. Fiecare autor individual se oglindește pe el însuși în operele proprii. Limba folosită de autori este limba comună a națiunii din care fac parte, dar uzul limbii este caracterizat de o intensă coloratură individuală: nu există doi autori care să fie identici în toate aspectele lingvistice, la fel cum nu există două persoane ale căror trăsături faciale și fizice să fie deplin identice.

Având în vedere această individualizare a materialului lingvistic general, pe care o realizează fiecare scriitor (individualizarea fiind mai pregnantă la scriitorii

importanți), mi s-a părut inițial o mare îndrăzneală să transfer în domeniul filologiei metoda specifică științelor naturii, pe care August Schleicher a aplicat-o în domeniul lingvisticii. Am spus în mod deliberat „filologie” și nu „filologie clasică”, deoarece este complet irelevant dacă metoda se aplică operelor autorilor greci și latini, sau operelor autorilor germani, francezi, polonezi etc. Chiar și cei, care au admis că limbile sunt produse naturale și urmează legi naturale în dezvoltarea lor, nu au putut să se împace cu ideea că marii maestri ai poeziei și prozei, care scriau cum doreau, nu puteau dori altceva decât ceea ce era permis de legile naturale ale limbii lor. Viața reală ne demonstrează în sute de moduri că omul, din leagăn și până în ajunge în mormânt, este constrâns de „lanțurile” impuse de mediul înconjurător și de propria lui constituție fizică. Dar se pretindea că activitatea scriitorului este liberă și neîngrădită de legi. Cauza acestei supoziții este că activitatea lingvistică creativă a diverselor personalități ale literaturii era considerată mult mai amplă decât poate fi în mod real. O parabolă va ilustra cel mai bine limitele acestei activități formatoare de limbă. Noi știm că numeroasele rase de vite, oi, cai și câini, multiplele varietăți de fructe nobile, armata colorată de varietăți de flori își datorează existența intervenției transformatoare a omului. Suntem chiar martori ai acestei intervenții transformatoare și aflăm aproape zilnic de noi rezultate ale acesteia. Totuși, este unanimă părerea că aceste rezultate ale activității umane sunt produse naturale. De ce oare? Răspunsul este: nimeni nu poate nega faptul că, în toate aceste cazuri, intervenția omului constă doar în faptul că el, ghidat de o idee și urmărind un anumit scop, creează condițiile în care legile evoluției naturale (care guvernează regnul animal și regnul vegetal) produc fenomene favorabile îndeplinirii scopului urmărit. Exact același lucru se întâmplă în cazul activităților scriitorilor care produc efecte asupra formării limbii. Este adevărat, că fiecare scriitor are limbajul său particular, dar acest limbaj nu este creația sa liberă, ci rezultatul unei selecții a mijloacelor naturale ale limbii și a valorificării acestor mijloace pentru îndeplinirea anumitor scopuri. Cercetarea acestor scopuri, examinarea mijloacelor prin care fiecare scriitor în parte s-a străduit să le atingă, altfel spus, analiza muncii scriitorului și reconstituirea procesului de creație a unei opere terminate sunt, dacă nu singurele, totuși cele mai frumoase și cele mai dificile sarcini ale filologilor. La fel ca și în alte activități de cercetare filologică, observația cea mai profundă și penetrantă trebuie combinată cu imaginația combinatorie și constructivă, pentru că numai aceasta din urmă poate umple golurile moștenirii istorice. Utilizarea abundentă a imaginației este cea care a atras asupra filologiei clasice reproșul menționat anterior, cel de incertitudine a rezultatelor. Filologii clasici se pot consola cu faptul că nu numai așa-numitele științe umaniste, ci și așa-numitele științe ale naturii nu se pot lipsi de imaginație și, prin urmare, ar merita și ele reproșul de incertitudine. Geologul care ne povestește preistoria pământului, astronomul care discută problema populării altor corpuri cosmice și problema condițiilor de viață care domnesc acolo, operează cu imaginația. Această imaginație combinatorie și constructivă, care nu are nimic în comun cu cea a Șeherezadei și nici cu imaginația lui Münchhausen, joacă un rol enorm în istoria

științei. Toți pionierii și deschizătorii de drumuri ai științei au posedat această imaginație creatoare. Ea este alergătorul iute ca o săgeată, care i-a dus la destinație cu mult înainte ca puternicul și laudatul cal al cunoașterii intelectuale să ajungă acolo. În ceea ce privește acuzația de sterilitate, care este atât de des lansată împotriva filologiei clasice, am menționat deja că această judecată depreciativă are drept cauză activitatea infructuoasă a unor filologi clasici. În plus, termenul „filologie clasică” este atât de nefericit ales, încât cei care nu sunt familiarizați cu această știință nu își pot imagina nici pe departe ce domeniu de cercetare enorm cuprinde. Studiul clasicilor reprezintă doar o foarte mică parte din programul de lucru al filologiei clasice actuale. Cuvântul „filologie” dă naștere ideii false că această știință se ocupă doar de studiul limbii. Dar în realitate, obiectele ei sunt toate formele de exprimare ale spiritului grecesc și roman. „Studiul antichității greco-romane” ar fi, de asemenea, o denumire cu totul inexactă pentru o știință care în prezent cercetează Evul Mediu grec și latin cu nu mai puțin zel și succes decât antichitatea. Ba chiar mai mult! Se poate afirma cu încredere că domeniul de activitate al așa-numitei filologii clasice este nelimitat în timp, deoarece viața intelectuală greacă și romană a lăsat urme adânci peste tot și continuă să producă efecte asupra vieții intelectuale a popoarelor moderne. Una dintre sarcinile filologului clasic este, fără îndoială, să dovedească și să ilustreze acest efect continuu al spiritului antic în lumea modernă. Procedând astfel, el vede fluxul științei sale revărsându-se în marea nemărginită a științei spirituale totale și, realizând că această știință spirituală totală este doar o ramură a științei naturale totale, el dăruie barierele neîndemânatic construite, care, de-a lungul secolelor, au izgonit din conștiința omenirii conceptul viu al științei universale unice și omogene. Este firesc ca în epoca noastră – adică în epoca diviziunii progresive a muncii și a separării din ce în ce mai accentuate a disciplinelor speciale – nevoia (ba chiar dorința profundă) de sinteză și de includere a imensului tezaur de cunoștințe individuale într-o unitate generală, superioară, să fie exprimată în mod pronunțat. Noi, lucrătorii în serviciul științei, care săpăm în molozul secolelor, ne-am considera mai nefericiți decât sclavii truditori în galerii, dacă nu am fi susținuți de convingerea că eforturile noastre, oricât de insignifiante ar părea rezultatele individuale, vor aduce în cele din urmă și o contribuție la cunoașterea universului.

Fericit este acela care poate spune despre sine că aparține unei mari comunități și că rezultatele activității sale vor aduce foloase, dacă nu întregii omeniri, cel puțin patriei sale. Și noi, cei care cercetăm și predăm aici, la granița estică extremă a frumoasei noastre Austrii, ne tragem forța și curajul din sentimentul de a fi cetățeni ai unui mare stat și de a trăi sub sceptrul unui conducător puternic și drept. Și, ca de fiecare dată în această zi a anului¹¹, strigăm: «Trăiască iubitul nostru împărat Franz Joseph I, protectorul științelor, fondatorul universității noastre!»»

¹¹ Prima zi a anului universitar, 4 octombrie, coincidea cu ziua onomastică a împăratului Franz Joseph. În această zi, Biserica Catolică de rit roman îl sărbătorește pe sfântul Francisc de Assisi, întemeietorul Ordinului Franciscan.

BIBLIOGRAFIE

1. Ceaușu, Mihai-Ștefan, „Universitatea din Cernăuți: de la modelul cultural german la cel românesc, de sorginte franceză”, în „Analele Bucovinei”, XXIX, nr. 2 (59), Rădăuți – București, 2022, pp. 439–453.
2. *Die k.k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes (1875–1900)*, Czernowitz, 1900.
3. Hilberg, Isidor, „Philologie und Naturwissenschaft”, Czernowitz, 1898.
4. Prokopowitsch, Erich, *Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, Clausthal-Zellerfeld, 1955.
5. Ungureanu, Constantin, „Înființarea Universității din Cernăuți în 1875”, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 1, 2011, pp. 19–26.